УДК 94:271.22-754(477.411) «1899/1901»
DOI https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.8

**Візер Світлана Олександрівна,**
*кандидат історичних наук, доцент,*
*завідувачка кафедри історії та етнології України*
*Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*
*orcid.org/0009-0004-0543-9212*
*Researcher ID: JDD-2761-2023*
*s.o.vizer@npu.edu.ua*

**Бідун Юрій Володимирович,**
*аспірант кафедри історії та етнології України*
*Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*
*orcid.org/0000-0002-9155-8004*
*Researcher ID: LTZ-0441-2024*
*bidun.yurii.11@gmail.com*

# ПЕРЕНЕСЕННЯ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ НА НОВЕ МІСЦЕ (1899–1901 РР.)

Метою статті є аналіз процесу перенесення Київської духовної семінарії на нове місце наприкінці XIX – на початку XX ст., визначення причин, труднощів, що виникали в ході його реалізації, та наслідків. Основою підготовки наукової розвідки стали документи фонду 712 «Київська духовна семінарія» Центрального державного історичного архіву України в м. Києві та матеріали «Київських єпархіальних відомостей» за період 1876 – 1901 років. З'ясовано, що причинами перенесення Київської духовної семінарії на нове місце стали нестача навчальних та житлових приміщень, збільшення кількості учнів і постійна тіснява. Ідея про будівництво нових приміщень для семінарії в її керівництва з'явилась ще у 70-х рр. XIX ст. Але її реалізації перешкоджали або нестача коштів, або відсутність належної земельної ділянки. Визначено, що аж до кінця 90-х рр. XIX ст. питання залишалося відкритим, активні роботи розпочались лише з 1898 р. Головна ініціатива в переміщенні навчального закладу на нове місце належала київському митрополиту Іоаннікію, а земельна ділянка на горі «Кудрявець», де планувалось будівництво, була його митрополичою власністю. З'ясовано, що приміщення семінарії будував купець першої гільдії м. Києва підрядчик Л. Кучер. За умовами контракту, він зобов'язувався побудувати головний триповерховий корпус, двоповерхову лікарню, лазню, конюшні, льох і все це обгородити. Будівельні роботи тривали два повних роки з весни 1899 до осені 1901 рр. Важливе місце відводилося створенню вентиляції, опалення, водопроводу, каналізації та освітлення. Головний корпус семінарії був триповерховим, а на середньому виступі – чотириповерховим, і це була одна з найбільших споруд тогочасного Києва. Вартість будівництва становила близько 600 тис. руб., що значно перевищило попередньо запланований кошторис. Нова будівля була розрахована на 550 семінаристів, що й відповідало фактичній кількості учнів закладу. З Подолу на Кудрявець семінарія офіційно перемістилася 1 жовтня 1901 р., але продовжувалось облаштування її меблями, висаджувався навколо новий сад, добудовувалися господарські споруди.

**Ключові слова:** православна церква, священники, духовні семінарії, Київська духовна семінарія, інфраструктура, будівлі, споруди, приміщення.

© Візер С., Бідун Ю., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

**Vizer Sviltana,**
*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,*
*Head of the Department of History and Ethnology of Ukraine*
*Drahomanov Ukrainian State University*
*orcid.org/0009-0004-0543-9212*
*Researcher ID: JDD-2761-2023*
*s.o.vizer@npu.edu.ua*

**Bidun Yurii,**
*Postgraduate Student at the Department of History and Ethnology of Ukraine*
*Drahomanov Ukrainian State University*
*orcid.org/0000-0002-9155-8004*
*Researcher ID: LTZ-0441-2024*
*bidun.yurii.11@gmail.com*

# THE TRANSFER OF THE KYIV THEOLOGICAL SEMINARY TO A NEW LOCATION (1899–1901)

The purpose of this article is to analyze the process of relocating the Kyiv Theological Seminary to a new site at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, to identify the causes and challenges encountered during its implementation, and to assess the outcomes. The basis for this historical investigation consists of archival documents from Fund 712 "Kyiv Theological Seminary" of the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, as well as materials from the "Kyivskykh yeparkhialnykh vidomostei" for the period from 1876 to 1901. It has been established that the reasons for relocating the Kyiv Theological Seminary included a shortage of educational and residential premises, an increase in student enrollment, and chronic overcrowding. The idea of constructing new premises for the seminary had emerged among its leadership as early as the 1870s. However, its realization was delayed either due to a lack of funding or the absence of a suitable land plot. It has been determined that until the late 1890s, the issue remained unresolved, and active efforts began only in 1898. The principal initiative for relocating the institution belonged to Metropolitan Ioannikii of Kyiv, and the land plot on Kudriavets Hill was his episcopal property. It was established that the construction of the seminary buildings was undertaken by L. Kucher, a contractor and first-guild merchant from Kyiv. According to the terms of the contract, he undertook to construct the main three-storey academic building, a two-storey hospital, a bathhouse, stables, a cellar, and to enclose the entire site with a fence. Construction works lasted for two full years, from spring 1899 to autumn 1901. Particular attention was devoted to the installation of ventilation, heating, water supply, sewage, and lighting systems. The main seminary building had three storeys, with a central projecting section rising to four storeys, making it one of the largest structures in Kyiv at the time. The cost of construction amounted to approximately 600,000 rubles, significantly exceeding the initially projected budget. The new building was designed to accommodate 550 seminarians, which corresponded to the actual number of students enrolled at the institution. The official relocation of the seminary from Podil to Kudriavets took place on October 1, 1901, although the furnishing of the premises, planting of a new orchard, and construction of auxiliary buildings continued afterward.

**Key words:** Orthodox Church, clergy, theological seminaries, Kyiv Theological Seminary, infrastructure, buildings, structures, premises.

**Постановка проблеми**. Київська духовна семінарія була одним із найкращих середніх духовних навчальних закладів Російської імперії у XIX – на початку XX ст. Тут виховувалася й отримувала освіту абсолютна більшість священників Київської єпархії. Таким чином, Київська духовна семінарія (далі – КДС) відігравала важливу роль в релігійному, громадсько-політичному і культурному житті українських земель, що перебували в складі Російської імперії.

Нині в сучасній Україні відбувається потужний рух з розбудови помісної православної церкви під протекцією Вселенського патріарха. Це виглядає непростою задачею, оскільки на всіх рівнях, особливо на парафіяльному, відчувається нестача священнослужителів. Ще однією вагомою характеристикою сучасного міжконфесійного життя є активізація екуменістичного руху серед християнських громад України. Парафіяльні священники є основоположним структурним елементом усіх цих

процесів. Тому питання духовної освіти, хоч і в умовах імперського простору, залишаються актуальними як для сучасного суспільства, так і для наукових досліджень релігійних відносин.

Важливою сторінкою в діяльності КДС стало перенесення її на нове місце з корпусів на Подолі в новобудови на горі Кудрявець. На той час будівництво нових споруд семінарії стало одним із наймасштабніших проєктів не лише для міста Києва, а й для всієї імперії. Ці будівлі збереглися до нашого часу, нині вони належать Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури (сучасна адреса: Вознесенський узвіз, 20).

**Метою статті** є дослідження процесу перенесення Київської духовної семінарії на нове місце, причини, труднощі, що виникали в ході його реалізації, та наслідки.

**Аналіз джерел та останніх досліджень**. Обрана тема не була предметом ґрунтовного наукового дослідження, тому наша наукова розвідка базується передусім на архівних документах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, а саме на справах фонду № 712 «Київська духовна семінарія». Важливу частину джерельної бази склали свідчення зі статей Київських єпархіальних відомостей за період 1876 – 1901 рр. Діяльність Київської духовної семінарії в першій половині XIX ст. до проведення реформи 1867 р. була предметом дослідження С. Ільчишина. Він виділив близько п'яти різних локацій, де протягом XIX – на початку XX ст. розташовувалася КДС (Ільчишин, 2018). В. Бурега зібрав і упорядкував інформацію про будівлі та церкви, що належали КДС у попередні XVII – XVIII ст. Щоправда, робота швидше носить оглядовий характер (Бурега, 2005). Різні аспекти діяльності духовних семінарій на українських землях досліджувалися такими науковцями, як В. Перерва (Перерва, 2014), В. Рожко (Рожко, 2004), А. Сергієнко (Сергієнко, 2011), Г. Степаненко (Степаненко, 2002), Н. Ципляк (Ципляк, 2012). У працях цих учених детально аналізуються окремі напрями функціонування середніх навчально-релігійних закладів, але дуже слабко висвітлено питання, які стосуються інфраструктури.

**Виклад основного матеріалу**. З 1832 по 1901 р. КДС знаходилася на Подолі, поблизу Толкучого ринку, на території колишнього Петропавлівського монастиря (Ільчишин, 2018, с. 201; ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1873 р.), спр. 67, арк. 4).

Хронічна тіснява в приміщеннях, постійне зростання кількості учнів, величезні витрати на розбудову і ремонт семінарії та інші фактори стали передумовами перенесення КДС на нове, більш зручне місце. Очевидно, серед єпархіального керівництва і очільників навчального закладу така думка виникла на початку 70-х рр. XIX ст. Зокрема, уже в грудні 1872 р. були заплановані торги для придбання землі під будівництво нової семінарії. У той час було розіслано й оголошення про пошук місця для будівництва духовної семінарії площею в 3000 кв. сажнів. Правління відзначало, що можливим є покупка кількох суміжних садиб (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1873 р.), спр. 67, арк. 4, 60).

У 1873 р. було остаточно заплановано грандіозне будівництво нових будівель для семінарії. Керівництво навчального закладу вважало найкращим побудувати її на території садиби «Кудрявець», що належала київському митрополичому дому. До садиби планувалося також приєднати території ліквідованої Вознесенської церкви і землі священника цієї церкви К. Михайловського. Між іншим, земельна ділянка цього священнослужителя, площею 1308 кв. сажнів, була викуплена в нього за 7800 руб. (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1873 р.), спр. 67, арк. 4)

Окремі перемовини велися щодо викупу землі Вознесенської церкви. Церковно-приходське попечительство церкви погоджувалось продати свою земельну ділянку КДС за 2500 руб., але ставило умову, щоб стара церква з усіма її спорудами залишилася у власності причту, а з початком будівництва семінарських будівель була перенесена на нове місце. Як свідчать документи, угоди було досягнуто (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1873 р.), спр. 67, арк. 17–18).

Щоби безпосередньо розпочати роботи з реалізації проєкту, потрібно було отримати численні дозволи на придбання землі й будівництво Київської палати кримінального і цивільного суду, Київської міської управи, Київського губернського казначейства, Київської міської поліції. Згідно з аналізом наявних документів, такі дозволи були отримані (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1873 р.), спр. 67, арк. 10, 21, 24, 53). Проте проти будівництва виступили військові. Справа в тому, що територія садиби «Кудрявець» мала

бути частиною еспланади військового укріплення, що планувалось побудувати. Розгляд цього питання розтягнувся на декілька місяців – з березня до травня 1873 р. Лише після письмового дозволу імператора на початку літа Окружне інженерне управління засвідчило, що будь-які еспланадні обмеження знято. Уже 9 червня 1873 р. правління семінарії звернулось до київського міського землеміра Тверського, щоб той зробив відповідні корективи в плані м. Києва про зняття еспланади (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1873 р.), спр. 67, арк. 6–11).

Проте на цьому справа зупинилась більше ніж на 20 років. До речі, єпархіальне керівництво розглядало різні варіанти використання отриманих земель. Зокрема, єпархіальний з'їзд духовенства обговорював можливість побудови тут нового духовного училища замість Києво-Подільського, яке вже не відповідало санітарним нормам і на той момент було вкрай незручним (КЕВ, 1876, № 16, с. 193–202). Лише наприкінці 90-х років XIX ст. завдяки митрополиту Іоаннікію почались активні роботи з реалізації плану будівництва нового приміщення семінарії.

Центральним місцем побудови було вибрано садибу, що належала митрополичому дому. Вона займала весь виступ на горі Кудрявець. Після різнопланового огляду території було почато складання плану майбутніх будівель семінарії і кошторису на їх будівництво. Для контролю за веденням робіт у травні 1898 р. було створено ревізійний комітет, а у вересні 1898 р. будівельний комітет (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1901 р.), спр. 64, арк. 2). До складу ревізійного комітету входило дев'ятнадцять осіб, і переважна більшість із них були представниками КДС. На них покладалися обов'язки слідкувати за будівництвом, доповідати Господарському управлінню при Св. Синоді про кількість і якість будівельних матеріалів, а після закінчення скласти остаточні звіти. При цьому ревізійний комітет не мав права брати участі у використанні коштів, що були виділені на будівництво (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1868–1901 рр.), спр. 99, арк. 12–13).

Найм забудовника здійснювався на конкурсній основі, у вигляді торгу, який було заплановано на листопад 1898 р. Предметом торгів мали стати будівництво головного корпусу, лікарні, облаштування в обох спорудах вентиляції, лазні, конюшень, льоху (льодовні), засадження садиби, вимощення двору, облаштування водопроводу, каналізації та обгородження. Роботи повинні були виконуватися відповідно до визначених Св. Синодом кошторисів і планів, а також відповідно до кондицій, затверджених київським митрополитом Іоанні-кієм. Для реалізації цих задумів підрядчикам пропонувалося 409 356 руб. 90 коп. (ЦДІАК, ф. 712, оп. 4 (1898 р.), спр. 239, 2 арк.). Будівництво мало бути здійснене протягом трьох років і завершитися до 1 серпня 1901 р. (КЕВ, 1898, № 21).

У лютому 1899 р. Св. Синод розглянув і затвердив висновок Господарського управління у справі будівництва новобудов для КДС, а в березні управління семінарії уклало контракт про будівництво з купцем першої гільдії м. Києва Лейбою Фейбишевичем Кучером (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1899 р.), спр. 49, арк. 56–57). За умовами контракту підрядчик зобов'язувався побудувати головну триповерхову споруду, яка на середньому виступі мала бути чотириповерховою і з підвалами, та допоміжні приміщення, про які вже йшлося, а також провести розпланування садиби, замощування двору і облаштування водопроводу, каналізації та огорожі навколо садиби (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1899 р.), спр. 45, арк. 6). Водночас облаштуванням опалення і вентиляції мав займатися окремий підрядчик, план на облаштування двоповерхової будівлі лікарні мав зробити єпархіальний архітектор і при цьому вартість споруди не повинна перевищувати кошторисних сум (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1899 р.), спр. 45, арк. 6–10).

Контракт передбачав виконання робіт у конкретній послідовності й у визначені терміни. Зокрема, в 1899 р. планувалося закінчити каркас головної будівлі, в 1900 р. – розпланування місцевості, зведення приміщення лікарні, проведення в обох будівлях вентиляційних і теплопровідних каналів опалення, виконання штукатурних та столярних робіт, складання печей, викладка підлоги, закінчення водопровідних і каналізаційних приготувань. На 1901 р. були заплановані малярні роботи, завершальна обробка будівель («чистовая отдѣлка»), очищення та вимощення двору, його огородження і підготовка всіх новобудов до передачі духовному відомству до 1 серпня 1901 р. (ЦДІАУ, ф. 712, оп. 3 (1899 р.), спр. 45, арк. 6). Цікаво,

що більша частина тексту договору присвячувалася умовам про належну якість будівельних матеріалів та їх поставки.

Підрахунки, зроблені на основі аналізу кошторису (ЦДІАУ, ф. 712, оп. 4 (1901), спр. 267 а, арк.1), свідчать, що Л. Кучер зобов'язувався побудувати всі споруди семінарії (за винятком опалення і вентиляції), розраховуючи на суму 435 453 руб. Крім цього, правління семінарії уклало контракт з інженером-технологом С. Тихомировичем про облаштування в головному корпусі й лікарні опалення та вентиляції на суму 89 285 руб. (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1901 р.), спр. 64, арк. 3).

Пізніше виявилося, що попередній план, складений будівельним комітетом, не враховував яр, що «врізався» у виділену земельну ділянку, властивості ґрунтів (сипучість і піщаність), нерівності рельєфу тощо. Ці особливості ландшафту, на якому планувалося здійснити забудову, зумовили надмірні витрати, що не були враховані в кошторисі. Додаткові видатки також виникли після впорядкування проїздів до будівель лікарні, сараю, лазні, прокладки каналізаційних труб і ревізійних колодязів (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1901 р.), спр. 64, арк. 4–7).

27 квітня 1899 р. відбулося урочисте висвячення нового місця для майбутньої семінарії. На думку єпархіального керівництва, місце для нової семінарії було вибрано вкрай вдало. Гора «Кудрявець» височіла над київським Подолом, і з неї відкривався чудовий пейзаж на Дніпро, особливо ліворуч, зі сторони Воскресенського узвозу. Праворуч річку закривали пагорби, на яких розташовувалися Флорівський монастир і Андріївська церква. Місцевість виглядала як півострів, що з'єднується з верхнім містом лише вузьким узвишшям. Від сусідньої садиби місце для майбутнього будівництва було відділено лише погостом Воскресенської церкви, що теж передавався в користування майбутній семінарії (КЕВ, 1899, № 10).

20 липня 1899 р. було здійснено урочисту закладку нової будівлі, що, однак, не мала нічого спільного з фактичним початком будівельних робіт. У «Киевских епархиальных ведомостях» вказувалося, що роботи з будівництва розпочалися підрядчиком Л. Кучером ще весною 1899 р. На момент урочистої закладки вже було зведено весь фундамент і частину цоколя. Будівля мала стати однією з наймасштабніших споруд тогочасного Києва і бути 57, 5 сажнів завдовжки і 49 сажнів завширшки та згідно з планом складатися з головної і трьох бічних частин, що з'єднувалися б ззаду. Всередині будівлі планувались два внутрішніх дворики. Маючи частково три, а частково чотири поверхи (без урахування підвалу), семінарія розраховувалась на 550 вихованців. У статті зазначалося, що вартість будівлі, включно з витратами на електричне освітлення, парову вентиляцію, водне опалення, побудову інших менших будівель лікарні (на 36 ліжок), лазні, пральні обійдеться в майже 800 000 руб. (КЕВ, 1899, № 15).

Спорудження головної будівлі відбувалося з 22 червня по 25 листопада 1899 р. Лише після її завершення почалося будівництво допоміжних споруд, а саме лікарні, лазні, конюшні і льодовні (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1901 р.), спр. 64, арк. 9–10). Багато турбот викликало облаштування опалення та вентиляції. Їх закінчили до листопада 1900 р. Цікаво, що структура і техніка вентиляції в лікарні відрізнялася від тієї, що була в центральному корпусі. У лікарні був окремий котел так званої «англійської системи». Для опалення головної будівлі в центральній частині її підвалу було встановлено два великих котли, що працювали на кам'яному вугіллі. Вентиляція центрального корпусу приводилась у рух керосиновим двигуном. Показово, що вже у 1908 р. проводився ремонт парового опалення (ЦДІАК, ф. 712, оп. 4 (1909 р.), спр. 500, арк.1).

Відповідно до найперших проєктів, вартість будівництва повинна була становити 435 453 руб., але виконавчі кошториси і фактичні рахунки свідчать, що всі роботи обійшлися в 529 242 руб. І це без урахування витрат на опалення і вентиляцію. Тобто реальна сума будівництва перевершила заплановану на 93 788 руб. Між іншим, початковим планом не було передбачено будівництво в'їзних воріт, кам'яного житлового приміщення для сторожа, кам'яної стіни біля воріт при дерев'яній дзвіниці. Але, незважаючи на це, їх теж збудували (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1901 р.), спр. 64, арк. 11). На опалення і вентиляцію планувалося витратити 89 285 руб., але фактично інженер-технолог С. Тихомирович отримав на руки дев'ятьма квитанціями 91 359 руб.

Уже в 1900 р. постало питання про запровадження в приміщеннях семінарії тоді ще

новітнього електричного освітлення. Спершу планувалася закупівля парової турбомашини за 20–25 тис. руб. Проте це була величезна сума. Тому ці плани так і лишилися не здійсненими. Новобудови КДС залишилися на керосиновому освітленні (Бідун, 2021, с. 111–112).

28 вересня 1901 р. уманським єпископом Сергієм було освячено нові будівлі семінарії. 11 жовтня 1901 р. відбулося висвячення семінарського храму Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоустого, який знаходився в одному з приміщень закладу. Цьому передували підняття дзвону, нічна літургія і урочиста хода священників від Софійського собору до новобудов семінарії (КЕВ, 1901, № 20). 1 жовтня 1901 р. КДС остаточно перемістилася з попередніх своїх приміщень на Подолі в нові на Кудрявці. Наступного ж дня почалися навчальні заняття в семінарії (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1901 р.), спр. 64, арк. 1).

Джерелами фінансування новозбудованої КДС стали кошти, що виділило Господарське управління при Св. Синоді і єпархіальне духовенство. Перше направило на будівництво 350 000 руб., з яких 120 000 руб. було взято правлінням семінарії в борг, а друге – 191 504 руб. Будівельний комітет склав 46 журналів і видав 183 постанови про різноманітні питання, не враховуючи актів огляду виконаних робіт і будівництва.

Про важливість проєкту свідчить контроль церковної та світської влади за будівництвом. Так, місце будівництва нових споруд багаторазово відвідували київський митрополит Іоаннікій та уманський єпископ Сергій, обер-прокурор В. Саблер, двічі директор Господарського Управління Св. Синоду П. Остроумов, один раз його товариш із цього відомства, київський губернатор Ф. Трепов (КЕВ, 1899, № 10), виконуючий обов'язки київського губернатора барон Ф. Штакельберг (КЕВ, 1899, № 15), багаторазово керівник державним майном Київської і Подільської губерній Г. Чуйкевич, двічі архітектор В. Косяков та інші високопосадовці, чиновники і релігійні діячі (ЦДІАК, ф. 712, оп. 3 (1901 р.), спр. 64, арк. 14; КЕВ, 1901, № 21).

На цьому побудова КДС не була завершена. Залишалися відкритими питання облаштування її меблями, висадка семінарського саду, ремонтні роботи та інше, що поступово реалізовувалося в наступні роки.

**Висновки.** Отже, причинами перенесення КДС на нове місце стали нестача навчальних та житлових приміщень, збільшення кількості учнів і постійна тіснява. Ідея про будівництво нових приміщень для семінарії в її керівництва з'явилась ще у 70-х рр. XIX ст. Але її реалізації перешкоджали або нестача коштів, або відсутність вільної земельної ділянки. До кінця 90-х рр. XIX ст. питання залишалося відкритим, активні роботи розпочались лише з 1898 р. Головна ініціатива в переміщенні КДС на нове місце належала київському митрополиту Іоаннікію, а земельна ділянка на горі «Кудрявець», де планувалось будівництво, була його митрополичою власністю. Приміщення семінарії будував купець першої гільдії м. Києва підрядчик Л. Кучер. За умовами контракту, він зобов'язувався побудувати головний триповерховий корпус, двоповерхову лікарню, лазню, конюшні, льох і все це обгородити. Будівельні роботи тривали два повних роки з 1899 по 1901 рр. Важливе місце відводилося створенню вентиляції, опалення, водопроводу, каналізації та освітлення. Головний корпус семінарії був триповерховим (а на середньому виступі – чотириповерховим), близько 120 м завдовжки і 100 м завширшки. Це була одна з найбільших споруд тогочасного Києва. Вона розраховувалася на 550 осіб. Вартість будівництва становила близько 600 тис. руб. З Подолу на Кудрявець семінарія офіційно перемістилася 1 жовтня 1901 р., але на цьому її облаштування не було остаточно завершено. Надалі семінарію ще облаштовували меблями, висаджували навколо новий сад, добудовували господарські споруди. Але проблема тісняви і нестачі навчальних і житлових споруд була розв'язана.

**Список використаних джерел:**

Бідун, Ю. (2021). Питання запровадження електричного освітлення в новобудовах Київської духовної семінарії (1900–1901 рр.). *Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку. Матеріали III Міжнародної наукової конференції. 26–27 березня 2021 р., м. Дніпро.* Дніпро. Частина II. С. 111–112.

Бурега, В. (2005). Історичний шлях Київської духовної семінарії. *Церковна православна газета. Офіційне видання Української Православної Церкви.* № 21 (391). С. 8–9.

Закладка зданія Кіевской духовной семинаріи. *Киевские епархиальные ведомости* (далі – *КЕВ).* 1899. № 15.

Ільчишин С. (2018). Історія Київської духовної семінарії в 1817–1867 роках: дисертація кандидата богослов'я: 09.00.14. Київ: Українська Православна Церква, Київська Духовна Академія, Свято-Успенська Києво-Печерська Лавра, 305 с.

Кіевскій епархиальный съѣзд 15–18 мая 1876 года. Актъ. *КЕВ.* 1876. № 16. Отдѣл первый.

Освященіе мѣста для новыхъ зданій Кіевской дух. семинаріи. *КЕВ.* 1899. № 10. Часть неоффиціальная.

Освященіе новаго зданія Кіевской духовной семинаріи. *КЕВ.* 1901. № 20.

Освященіе храма в новоустроенномъ зданіи Кіевской духовной семинаріи. *КЕВ.* 1901. № 20.

Перерва, В. (2014). Церковні школи в Україні (кін. XVIII – XX ст.): забутий світ. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, Том І. 574 с.

Правленіе Кіевской духовной Семинаріи… [объявление]. *КЕВ.* 1898. № 21. Часть оффиціальная.

Пребываніе в г. Кіевѣ товарища оберъ-прокурора Св. Синода, тайного совѣтника В. К. Саблера. *КЕВ.* 1901. № 21.

Рожко, В. (2004). Волинська духовна семінарія (1796–2004 рр.): Історичний нарис. Луцьк: MEDIA. 256 с.

Сергієнко, А. (2011). *Церковні реформи в Російській імперії другої половини XIX ст.: дисертація кандидата історичних наук: 07.00.01.* Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 235 с.

Степаненко, Г. (2002). *Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.): дисертація кандидата історичних наук: 07.00.01.* Київ: НАН України. Інститут історії України, 225 с.

Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАУ, м. Київ) (1868–1901), ф. 712, оп. 3, спр. 99, 23 арк.

ЦДІАУ, м. Київ (1873), ф. 712, оп. 3, спр. 67, 65 арк.

ЦДІАУ, м. Київ (1898), ф. 712, оп. 4, спр. 239, 2 арк.

ЦДІАУ, м. Київ (1899), ф. 712, оп. 3, спр. 45, 63 арк.

ЦДІАУ, м. Київ (1899), ф. 712, оп. 3, спр. 49, 210 арк.

ЦДІАУ, м. Київ (1901), ф. 712, оп. 3, спр. 64, 15 арк.

ЦДІАУ, м. Київ (1901), ф. 712, оп. 4, спр. 267 а, 981арк.

ЦДІАУ, м. Київ (1909), ф. 712, оп. 4, спр. 500, 1 арк.

Ципляк, Н. (2012). Чернігівська духовна семінарія у соціокультурному та громадському житті Північного Лівобережжя (кінець XVIII – початок XX ст.): автореферат дисертації кандидата історичних наук: 07.00.01. Чернігів: М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Чернігівський нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 19 с.

**References:**

Bidun, Yu. (2021). Pytannia zaprovadzhennia elektrychnoho osvitlennia v novobudovakh Kyivskoi dukhovnoi seminarii (1900–1901 rr.) [The issue of introducing electric lighting in the new buildings of the Kyiv Theological Seminary (1900–1901)]. *Osvita i nauka u minlyvomu sviti: problemy ta perspektyvy rozvytku. Materialy III Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii. 26–27 bereznia 2021 r., m. Dnipro. Dnipro. Chastyna II.* 111–112. [in Ukrainian].

Buregha, V. (2005). Istorychnyj shljakh Kyjivsjkoji dukhovnoji seminariji [The historical path of the Kyiv Theological Seminary]. *Cerkovna pravoslavna ghazeta. Oficijne vydannja Ukrajinsjkoji Pravoslavnoji Cerkvy,* 21 (391). 8–9. [in Ukrainian].

Zakladka zdanija Kievskoj dukhovnoj seminarii [Bookmark of the building of the Kiev Theological Seminary]. *Kiyevskiye yeparkhial'nyye vedomosti (hereinafter – KEV).* 1901. № 20. [in Russian].

Iljchyshyn, S. (2018). Istorija Kyjivsjkoji dukhovnoji seminariji v 1817-1867 rokakh: dysertacija kandydata boghoslov'ja: 09.00.14 [History of the Kyiv Theological Seminary in 1817–1867: the dissertation of a candidate of theology]. Kyjiv: Ukrajinsjka Pravoslavna Cerkva, Kyjivsjka Dukhovna Akademija, Svjato-Uspensjka Kyjevo-Pechersjka Lavra, 305 s. [in Ukrainian].

Kiyevskiy yeparkhial'nyy s"yezd 15 – 18 maya 1876 goda. Akt [Kiev Diocesan Congress, May 15–18, 1876.]. *KEV.* 1876. № 16. [in Russian].

Osvyashcheníe mesta dlya novykh zdaníy Kievskoy dukhovnoj seminarii [Consecration of the site for new buildings of the Kiev Theological Seminary]. *KEV.* 1899. № 10. [in Russian].

Osvyashcheniye novogo zdaníya Kievskoy dukhovnoy seminarii [Consecration of the new building of the Kiev Theological Seminary]. *KEV.* 1901. № 20. [in Russian].

Osvyashcheníe khrama v novoustroyennom zdanii Kievskoy dukhovnoy seminarii [Consecration of the church in the newly constructed building of the Kiev Theological Seminary]. *KEV.* 1901. № 20. [in Russian].

Pererva, V. (2014). Cerkovni shkoly v Ukrajini (kin. XVIII st. – XX st.): zabutyj svit [Church schools in Ukraine (late XVIII century – XX century): a forgotten world]. Bila Cerkva: Vydavecj Oleksandr Pshonkivsjkyj, Tom I. 574 s. [in Ukrainian].

Pravleníe Kíevskoy dukhovnoy Seminaríi… (obyavleniye) [Board of the Kiev Theological Seminary… (announcement)]. *KEV.* 1898. № 21. [in Russian].

Prebyvaniye v g. Kíeve tovarishcha ober-prokurora Sv. Sinoda, taynogo sovetnika V. K. Sablera [Stay in Kiev of the Deputy Chief Prosecutor of the Holy Synod, Privy Councilor V.K. Sabler]. *KEV*. 1901. № 21. [in Russian].

Rozhko, V. (2004). Volynsjka dukhovna seminarija (1796–2004 rr.): Istorychnyj narys [Volyn Theological Seminary (1796–2004): Historical Essay]. Lucjk: MEDIA. 256 s. [in Ukrainian].

Cerghijenko, A. (2011). *Cerkovni reformy v Rosijsjkij imperiji drughoji polovyny XIX st.: dysertacija kandydata istorychnykh nauk: 07.00.01 [Church reforms in the Russian Empire in the second half of the 19th century: the dissertation of the candidate of historical sciences].* Kyjiv: Kyjiv. nac. un-t im. T. Shevchenka, 235 s. [in Ukrainian].

Stepanenko, Gh. (2002*). Osvitnja dijaljnistj pravoslavnogho dukhovenstva v Ukrajini (XIX – pochatok XX st.): dysertacija kandydata istorychnykh nauk: 07.00.01 [Educational activities of the Orthodox clergy in Ukraine (XIX – early XX centuries): the dissertation of the candidate of historical sciences].* Kyjiv: NAN Ukrajiny. Instytut istoriji Ukrajiny, 225 s. [in Ukrainian].

CDIAK – Centraljnyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv Ukrajiny, m. Kyjiv [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. [in Ukrainian].

Cypljak, N. (2012). *Chernighivsjka dukhovna seminarija u sociokuljturnomu ta ghromadsjkomu zhytti Pivnichnogho Livoberezhzhja (kinecj XVIII – pochatok XX st.): avtoreferat dysertaciji kandydata istorychnykh nauk: 07.00.01 [Chernihiv Theological Seminary in the socio-cultural and public life of the Northern Left Bank (late XVIII – early XX centuries): the dissertation author's abstract of the candidate of historical sciences].* Chernighiv: M-vo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrajiny, Chernighivsjkyj nac. ped. un-t im. T.Gh.Shevchenka, 19 s. [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 29.07.2025
Дата прийняття статті: 26.08.2025
Опубліковано: 30.09.2025